

HALLAC-I MANSUR KARMATİ DAİ Mİ? (857-922)

Cengiz YILDIRIM

Araştırmacı-Yazar

E-posta: yildirimcengiz@hotmail.com

e-posta bilgi@cengizyildirim.net

Cep Tel: +90 533 351 74 60

Ankara/Türkiye

Özet

Tasavvuf tarihinde savunduğu fikirleri uğruna zulme uğrayanların sembol ismi haline gelmiş olan Hallâc-ı Mansur, İslam coğrafyasında yer alan İran bölgesinde (d.857) doğmuş, gençliği Abbasi imparatorluğunun baskıları sonucu mezhep çatışmaları ve isyanlar arasında geçmiştir. İşte bu isyanlardan biri ve en büyüğü Basra'da gerçekleşen Zenc İsyanı'dır (869-883). İşgal ettikleri ülkelerden getirilen köleler Abbasilerin yandaşlarına dağıttığı Basra topraklarında kötü koşullar altında karın tokluğuna çalıştırılıyor, toprak sahipleri tarafından büyük zulüm görüyorlardı. Yaşanan zulme karşı başlatılan bu isyan Hz. Ali soyundan olduğunu söyleyen Ali b. Muhammed'in önderliğinde, Hallâc'ı Mansur'un ve "daisi" olduğu iddia edilen Karmatilerin de içinde bulunduğu çok geniş bir kesim tarafından desteklenmişti. On dört yıl süren Zenc isyanı kanlı bir şekilde bastırıldıktan sonra Karmatiler harekete geçti. 891'e gelindiğinde Karmatî hareketi yetiştirdikleri ve görevlendirdikleri dailerle İslam İmparatorluğu'nun hâkimiyet kurduğu çok geniş bir coğrafyada "Darü'l-Hicre"ler kurarak köle, mavali, yoksul köylü, küçük esnaf sanatkârları kardeşlik, eşitlik (mal ortaklığı), özgürlük temelinde bir araya getirerek Sünni şeriatını temsil eden Abbasileri yıkmayı amaçlıyordu. Hallâc-ı Mansur, bölgede ezilen sömürülen kitleleri Abbasi despotluğuna karşı uyarmaya çalıştığı için önce Sus'ta tutuklanmış (913), Bağdat'ta sekiz yıl gözetim altında tutulan Hallâcî Mansur burada da boş durmamış yazdığı kitaplarla Abbasi zulmüne karşı halkı uyarma görevini sürdürmüştü. Abbasiler, iktidarları için tehlike gördüğü Hallâc-ı Mansur'u 922'de uyduruk mahkeme kurularak Tasavvufun en önemli dinamiği olan Varlığın-Birliği (vahdet-i vücud) ekseninde söylediği "Ben Hakikatim" (Enel-Hak) sözünün İslam şeriatına aykırılık taşıdığı gerekçesiyle idam etmişti.

Anahtar Kelimeler: Hallac-ı Mansur, Ene'l-Hak, Dai, Karmati, Abbasiler, Tasavvuf.

Hallaj-ı Mansur, which has become the symbol name of those who were persecuted for the ideas they defended in the history of Sufism, is located in the region of Iran in the Islamic geography (b.857) was born, his youth was spent among sectarian conflicts and rebellions as a result of the Decrees of the Abbasid empire. One of these revolts and the biggest one is the Negro Revolt that took place in Basra (869-883). The slaves brought from the countries they occupied were employed under bad conditions in the territory of Basra, which the Abbasids distributed to their supporters, were subjected to great cruelty by the landowners. This rebellion started against the oppression experienced by Hazrat. Ali b, who said that he was a descendant of Ali. Under the leadership of Muhammad, he was supported by a very wide section, including the Khallaq'i Mansur and the Qarmatians, who were alleged to be

“daisi”. After fourteen years of bloody suppression of the Negro rebellion, the Qarmatians took action. by 891, the Karmati movement aimed to Deconstruct the Abbasids representing the Sunni sharia by establishing “Dar al-Hijras” in a very wide geography where the Islamic Empire ruled with the help of those they trained and commissioned, bringing together slaves, mavali, poor peasants, small artisans on the basis of brotherhood, equality (partnership of goods), freedom. Hallac-ı Mansur was first arrested in Sus (913) for trying to warn the oppressed and exploited masses in the region against Abbasid despotism, Hallacı Mansur, who was detained in Baghdad for eight years, continued his mission to warn the people against Abbasid tyranny with the books he wrote, which were not idle here. The Abbasids, seeing a danger to their power, had Hallaj-ı Mansur executed on the grounds that his word “I am Truth” (Enel-Hak), which he said on the axis of Unity of Being (vahdet-i bod), the most important dynamic of Sufism, was contrary to the Islamic sharia, by establishing a fictitious court in 922.

Keywords: Hallaj-ı Mansur, An'l-Haq, Da'i, Karmati, Abbasids, Sufism.

Hallac-ı Mansur Kimdir?

Hallacı Mansur kimdir, Aleviler için ne gibi bir öneme sahiptir bu makalemde bu konuyu ele alacağım. Bilindiği gibi Alevi felsefesini derinden etkileyen ve şekillendirenlerin başında Hallacı Mansur gelmektedir. Hallacı Mansur düşüncesiyle, eylemiyle sadece İslam-i coğrafyalarda değil çeşitli inançlara mensup insanlar tarafından da saygı görmüştür. Tabii ki en büyük sahiplenme ve saygı Aleviler tarafından gösterilmiştir. Örneğin Cem törenlerinin en önemli aşamalarından biri olan ve haklıyı gerçeği ortaya koyan “Dar-ı Mansur” en büyük kanıttır.

Hallacı Mansur’la Aleviler arasında kurulan bağ inancının yanında daha ziyade zalimlere boyun eğmeyişi ve Hüseyin duruşu nedeniyledir. Nasıl İmam Hüseyin Yezid’e biat etmeyiip başını vermişse, Hallacı Mansur’da, Hz. Ali soyuna yapılan zulümlere karşı olmuş ve ezilen sömürülen mazlum halkların yanında yer alıp Abbasilere biat etmediği için darağacına çekilmiştir. Bu yönüyle Hallacı Mansur Alevilerce ikinci Hüseyin olarak anılmaktadır.

Bilindiği gibi Eba Müslim önderliğinde Hz. Ali taraftarlarının desteğiyle 750 yılında bir ihtilalle Emeviler yıkılmış Abbasiler iktidarı almıştır. Abbasiler daha iktidarlarının başında Haşimi geçmişlerinden vazgeçip Sünniliği benimsemiş. Kendilerini iktidara taşıyan ve tutumlarına karşı çıkan Hz. Ali taraftarlarına, köle, mevali ve yoksul kesime baskılar yapmıştır (Welhausen, 1963:257. Halac-ı Mansur’un, gençliği Abbasi İmparatorluğunun baskıları sonucu mezhep çatışmaları ve isyanlar arasında geçmiştir. İşte bu dönemde yönetimden hoşnut olmayan Ali taraftarlığıyla Alevi –Bâtini inanç temelli özgürlük eşitlik hareketleri ortaya çıkmıştır.

Doğduğu Yer Çocukluğu, Ailesinin Tur’dan, Vasit’e Göçmesi

Hallâc-ı Mansur Miladi 857’de İran Horasan Eyaleti’ne bağlı Beyza yakınlarında Tur’da doğdu. Asıl Adı, Abu Abdullah el-Hüseyin’dir. Babasının adı Mansur’dur. Babasının pamukçu olmasından dolayı Hallac lakabıyla anılır. Babası oğlunun adını Kerbela’da şehit edilen İmam Hüseyin’e sevgisinden dolayı Hüseyin koymuştur (Yıldırım, 2019: 22-26).

İslam dünyasının en tartışmalı isimlerinden biri olan Hallac-ı Mansur İran'da doğmuş olmasına rağmen küçük yaşlarda Arapça okuyup Kur'an'ı Kerim'i ezberleyip ulemayı hayretlere düşüren yorumlar getirmesi isminin herkes tarafında bilinmesini sağlamıştır (Attar, 1984: 71) Hallâc-ı Mansur'un ailesi yörede çıkan mezhep çatışmaları ve o dönemin dokuma merkezi olması nedeniyle, Vasit kentine yerleşti. Vasit şehri çoğunluğun Arap olduğu, İran ve Türk asıllılarında bulunduğu, hâlâ Emevi destekçisi, koyu Hanbelî Sünni bir kentti.

İlk eğitimini Vasit'ta aldı. Hıfzını bitirdiğinde on iki yaşındaydı. Hallâc-ı Mansur iki yıl Vasit'te kaldıktan sonra, devrin büyük sufi-bilgini Sehl bin Abdullah et-Tusterî'den eğitim görmesi için Tüster'e gönderildi. O, tasavvufî hayatının başlarında önce Sufi Selh-i el-Tüsterî'nin öğrencisi oldu (874-876). Sehl el-Tusterî'den üç yıl eğitim aldı. Selh-i el-Tüsterî'nin kendisini dünyadan soyutlama çabası Hallâc-ı Mansur'u çok etkilemiştir. Buradan ani olarak 876'de Basra'ya geçti. Basra'da Abbasi Hilafetini tehdit eden Hz. Ali soyundan olduğu söylenen Ali b. Muhammed önderliğinde gerçekleştirilen Zenc isyanına (870-883) şahit oldu ve muhtemelen bu ayaklanmaya katılmasa da sıcak baktı, destekledi (Massignon, 2006: 104).

Bu arada az çok Şia'yı (Hz. Ali taraftarları) tanıdı. Burada bir diğer ünlü sufi olan Amr b. Osman el-Mekki'nin yanına yerleşti. İnzivaya çekilmekle birlikte, artık o da sufi olmuştu. Hallâc-ı Mansur, Amr Mekki'nin elinden ilk tarikat hırkasını giydi. Yine onun delaletiyle çevrenin sufi meclis ve merkezlerine girip çıkmaya başladı. 878 yılında kentin ileri gelenlerinden sufi Abü Yakup Akka'nın kızı Ümmü'l Hüseyin ile evlendi. Bu evlilikten üç erkek bir kız çocukları oldu. Bu evliliği, Amr Mekki, Abü Yakup Akka'nın meşrebi nedeniyle tasvip etmedi. Amr Mekki'in, Abü Yakup ve Hallâc-ı Mansur'la arası bozuldu (Massignon, 2006: 111)

Bu çıkan tatsızlıklar Hallâc-ı Mansur'un Basra'yı terk etmesine neden olmuştur. Y. N. Öztürk, (2011: 198), "bu anlaşmazlığın sebebini bulmak için sanıyoruz, el-Akta'nın oğluna bakmak lazım. Hallâc-ı Mansur'un kayınbiraderi yani el-Akta'nın oğlu, Kernabai bir Karmati idi ve Hallâc-ı Mansur'un Zenc-Karmat çevrelerle yakınlığında onun rolü vardı. Öyle anlaşılıyor ki, el-Mekki, bu evliliğin Hallâc-ı Mansur'u toplumcu isyancılarla iyiden iyiye yakınlaştıracığını düşündü. Kernabai Zenc hareketinin faal elamanlarından biriydi. Hallâc-ı Mansur'u Zenc isyancılarıyla tanıştırap kaynaştıran kişidir. Evlilik yüzünden çıkan bozuşmanın sebebini burada aramak gerektiği kanısındayız" der.

Cüneyd-i Bağdadi İle Buluşması

Amr el Mekki'den artık feyz alamayan Hallâc-ı, Mansur tam bu sırada Bağdat'a gidip sufilerin önderi diye tanınan Cüneyd-i Bağdadi'yle buluştu. Ortalığı iyice rahatsız eden dedikodular yüzünden duyduğu üzüntüyü ona anlattı. Cüneyd, bu genç ve yetenekli öğrenciye sabır ve sükûnet tavsiye etti. Ama bu tavsiye, Hallâc-ı Mansur'un Basra'dan ayrılıp Bağdat'a gitmesine engel olamadı. Cüneyd'in, fikirlerini öğrettiği bir meclisi vardı. Hallâc-ı Mansur, bu mecliste Ebu'l-Hüseyin en-Nûrî, İbn Ata ve Şibli gibi meşhur mutasavvıflarla beraber oldu. Cüneyd'in meclisinde Hallâc-ı Mansur, kendine has karakterini, çok geçmeden göstererek fikirleri ve görüşleri farklılık arzetti. Büyük ihtimalle bunun sebebi de Hallâc-ı Mansur'un Zenc-Karmati çevrelerle derinleşmeye başlayan yakınlığı olmuştur. Bir başka ifadeyle, Hallâc-ı Mansur

Bağdat'ta artık sadece sufi değil, aynı zamanda siyasi bir fügür olarak da dikkat çekmeye başlamıştır (Ateş, 1970: 40).

Cüneyd-i Bağdâdî, Hallâc-ı Mansur'un Sehl-i et-Tüsterî ve Amr b. Osman el-Mekkî'den sonra üçüncü şeyhidir. Bu noktada onun Hallâc-ı Mansur üzerinde büyük tesire sahip kişilerden biri olduğu söylenebilir. Çünkü Hallâc-ı Mansur'un, çözüme kavuşturamadığı birçok meselede Cüneyd'e danıştığı bilinmektedir. Kaynakların verdiği bilgiye göre, Hallâc-ı Mansur 878 yılından sonra şeyhi Amr b. Osman el-Mekkî'den ayrılmasının akabinde Cüneyd'in sohbetlerine katılmaya başlamıştır. Ne var ki Hallâc-ı Mansur'un tasavvufî meşrebi ve davranış tarzı ile Sünni olan Cüneyd'in meşrebi arasında büyük ölçüde fark bulunması, bu iki sûfinin görüş ve anlayış farklılığına düşmesine daha doğrusu mürid konumundaki Hallâc-ı Mansur'un şeyhi olan Cüneyd'e tam teslim olamamasına sebep olmuştur (Hücvirî, 2014: 254).

Bilindiği gibi Cüneyd-i Bağdadi tasavvuf terimlerini, usul ve esaslarını saptayarak tasavvufun ortaya çıkışına büyük katkılar getiren bir Sünni sufidir. Sufiliğin temel konularından biri, insan ile Allah arasındaki mesafeyi kapatma sorunsalıdır. Cüneyd-i Bağdadi'ye göre bu mesafe ancak tasavvuf köprüsüyle kapanabilir. Yaşam süreci içerisinde Hallâc-ı Mansur işte bu aşamalardan geçerek "Enel Hak" diyebilmiştir.

Abbasi hilafetinin zalim, müsrif, feodal, baskıcı ve dinin gerçeğine uzak yönetimi Hallâc-ı Mansur'u ciddi biçimde rahatsız etmiş, Abbasilerin can düşmanları arasına eylemli bir şekilde girmesine yol açmıştır. Cüneyd'i rahatsız eden işte budur. Cüneyd başlangıçta takdir edip kendi eliyle hırka giydirdiği ve İrani-Mazdeki geçmişi itibarıyla yurttaşı olan Hallâc'ı işte bu siyasal eylemlere eğilimli tavrını gördüğü anda terk etmiştir. Daha doğrusu, Cüneyd Hallâc-ı Mansur'u hiçbir sansür tanımadan ve halk kitleleri lehine konuştuğu için sırları ifşa etmekle suçlamıştır (Öztürk, 2011: 156).

Yaşar Nuri Öztürk: "Burada bir sufinin sohbetlerinden daha fazla bir şeyle karşılaşyoruz. Hallâc-ı Mansur'un bu davranışında, sıradan sufi sohbetleri değil, idealist, kararlı bir Karmati-İsmaili dainin faaliyetini görmek gerekir. Çünkü yapılan, ileriye yönelik siyasal bir şekillendirme faaliyeti olduğunu, Hallâc-ı Mansur'un bir süre sonra Türk topraklarında tebliğlerde bulunduğunu gördüğümüzde daha iyi anlayacağız" der.

Karmati Daisi Hüseyin El-Ahvazi İle Tanışması

Hallâc-ı Mansur, Cüneyd-i Bağdâdî'nin mesafeli tavrı sebebiyle onun meclisinden ayrılmak zorunda kalınca Bağdat'tan Tüster'e geçip ailesinin yanına gider. Bu esnada şeyhi Amr b. Osman el-Mekkî, oradaki insanlara Hallâc-ı Mansur'u kötüleyen mektuplar yazar, Tüster'de kendisini çekemeyenler çoğalınca Hallâc-ı Mansur onun giydirdiği sufi hırkasını çıkararak çocuklarıyla birlikte Ahvaz'a geçer. Hallâc-ı Mansur burada büyük Karmati dai Hüseyin el-Ahvazi ile tanışır. Siyasi ve fikri meselelerde karşılıklı müzakerelerde bulunurlar. Hallâc-ı Mansur, Karmati felsefenin özellikle "Erdemli Kent" ya da "Rıza Şehri" idealiyle çok ilgilenir (Galip, 1983: 256).

Irak civarındaki faaliyetlerinde kendisine gizliden gizliye destek vermesini ister Mustafa Galib'ten alıntı yapan Öztürk'ün (2011: 160) yazdığına göre Hallâc-ı Mansur, Ahvaz'da

Hüseyin el-Ahvazi'nin birlikte çalışma talebini kabul etmiş, Ahvazi'de onu aralarında Ahvaz'da, Dindan diye ünlü Muhammed b. Hüseyin'le, Irak'ın Sevad bölgesinde Hamdan b. el-Eş'as Abdan'la ve Bahreynde dai olarak görev yapan Karmati liderlerle tanıştırmıştır. Artık oda bir Karmati Dai'dir.

Hallâc-ı Mansur çocuklarını Ahvaz'da bırakarak tekrar Hacca gider (905). Hacdan dönüp çocuklarıyla birlikte Basra'ya ulaşır. Bir müddet burada kaldıktan sonra tekrar yalnız olarak İsfahan'a, Kum'a, Horasan'a seyahatler yapar. Buralarda vahdet sırlarını açan ledünni vaazlarıyla geniş bir şöhrete ulaşır. Türk muhitlere de seyahatleri olur. Serhatlardaki ribatlara ve hatta daha uzak diyarlara gider. Keşmir'deki putperestleri, Maçin'deki Türkleri Müslüman etmek için Hoten ve Turfan'a kadar her yeri gezer. Bu seyahati tam beş yıl sürer. Hallâc-ı Mansur bu yolcuğunda (Karmati dailere has bir seçimle) merkezi güzergâhlar yerine ikincil yolları kullanır.

Yolculukları boyunca yanında bulunan müritlerinin sayısı 50 ila 400 arasında değişmiştir. Buralarda pek çok dostlar edinir. Sonra bu dostlarıyla uzun uzun mektuplaşmıştır ki, bu mektuplarda Hallâc-ı Mansur için kullanılan hitaplar çok ilginçtir. O'na Hindistan'dan gelen mektuplarda "Ebu'l-Mugis" "Hallacü'l-Esrar", Çin ve Türkistan'dan gelen mektuplarda "Mümeyyiz", İran'dan gelenlerde "Ebu Abdullah Zahid", Horasan'dan gelenlerde "Eb'l-Mihr", denilmektedir. Hallâc-ı Mansur için Bağdat ve Basra'da "Müstelem" ve "Muhayyir" lakapları da kullanılmıştır (Öztürk, 2011: 160-162).

Hallâc-ı Mansur bu uzun seyahati sadece Müslümanlığa davet için mi yapmıştır. Massignon (2006, 111-117) bu durumu şöyle açıklıyor: "Söylenenlerin aksine Hallâc-ı Mansur bu ülkeleri bambaşka sebeplerle gezmiştir. Massignon şöyle devam eder. Kanaatimce bu gezi Karmatilik'e mâil edilebilecek bir alakanın tesiri altında yapılmıştır. Hallâc-ı Mansur'un bir karmati daisi olarak dolaştığı yaygın bir kanaât olmuştur. Hallâc-ı Mansur'un dolaştığı bölgelerde daha sonra da Karmatiler ve Fatimi-İsmaililer devam etmiştir. Massignon şöyle devam eder. Değişik isimler kullanılması Hallâc-ı Mansur'un Karmati daisi olduğunu gösteren kanıtlardan biri olarak kabul edilmiştir. Çünkü o dönemde değişik isimler kullanma Karmati önderlerin belirgin özelliklerinden biriydi. Hayati tehlikelere ve Abbasi yönetiminin acımasız takiplerine karşı tanınmamak için kod adı kullanmak zorundaydılar."

Hallâc-ı Mansur, tekrar Hacca gider. Hacı sırasında (908) Arafat'ta iken halktan kendisinin tenzil edilmesini ve nefesine azap olunmasını ister. Müslümanları kendini öldürtmek üzere davet eder. Hakka vuslat yolunda kendini ölü sayarak, sürekli olarak kurban edilmesini ister. Bu fırtınalı iç dünyası kendisine hem dost, hem de düşman sayısını artırır. Mekke'den tekrar Basra'ya döner. Kendi ismiyle anılan mescitten halka vaazlarda bulunur. Şehadetini istemektedir. Burada verdiği vaazlarda, vücut birliğiyle ilgili en gizli esrarı açıklar; fenafillahtan bahseder. Nihayet Bağdat'a giderek bir bina yaptırır; bir nevi akademi. Burada ilmi- tasavvufi dersler verir. Günün birinde çevresinde toplananlara ağzından makamının sırlarını ifşa eden o meşhur ifade çıkar: "Enel-Hak!" (Massignon, 2006: 118).

Enel-Hak, kişinin benliğinden geçip bir bütüne ilerlemesi ve orada kendiyle buluşmasının felsefesidir. Yani her şey O'ndan geldi yine ona dönecektir. Hallac-ı Mansur'un felsefesine göre gerçek olan var olan tektir ve birdir. Tek olan, gerçek olan ve bir olan Tanrı'dır. İnsan bu

birin dışında değil içindedir. Bu yüzden Hallâc-ı Mansur Tanrı ve insanı bir olarak ele alır, insan Tanrı özdeş yani “vahdet-i vücud” der.

Hallâc-ı Mansur, Abbasi Hilafetini Sarsmaya Başlıyor

Tasavvuf konusundaki yeni düşünceleri etkili davranışları ve konuşmaları nedeniyle, gittiği her yerde çevresinde büyük kalabalıkları toplayan Hallâc-ı Mansur, o dönemde değişik inanç ve mezhepte kimseler tarafından kabul görüyordu. Bitmek tükenmek bilmez işgüzarlık, sapkınlık, zevksizlik, vurgun, soygun ve hokkabazlıklardan derin üzüntü duyuyordu. Bazı dönemler de bunları halkın önünde dile getiriyordu. Eğer açlık, Allah’tan başkası içinse onunla bütün şerhlerin kapısı açılır; eğer ibadet cehaletle yapılırsa onunla kibir ve kendini beğenme kapısı açılır. Kullar her zaman yemeklerini, eğer helâlinden ise, Allah’ın verdiği rızık bilmeli ve katıklarını yetecek kadar yapmalıydılar.’ ikazında bulunuyordu (Massingnon, 2006: 118).

869’da başlayıp 883’te kanlı bir şekilde bastırılan Zenc isyanının izlerinin henüz silinmediği, Karmatilerin Abbasi devletini tehdit ettiği bir dönemde Hallâc-ı Mansur’un sözleri ve davranışları halk ve ulema arasında yeni bir huzursuzluk meydana getirdi. Bu fırtınalı iç dünyası kendisine hem dost, hem de düşman simalar kazandırdı. İbn Davud ez-Zahiri öncülüğünde bir grup âlim, Hallâc-ı Mansur’un aleyhinde bir faaliyet başlattı. Bazıları onun, sihirbaz, şarlatan veya deli olduğunu ileri sürerken bazıları da kerâmet sahibi bir veli olduğunu söylüyordu. Aleyhindeki faaliyetler artıp bir kısım müridleri tutuklanınca kendisini de, aynı akibetin beklediğini anladı ve Bağdat’ı terk ederek doğduğu topraklara İran’a geri döndü ve Ahvaz kentinde üç yıl yeraltı hayatı sürdürdü. O üç yıl süresince yazmaya, düşüncelerini kaleme almaya devam etti, en sert yazılarını yeraltı notlarında topladı ve *Marifet Bahçesi* kitabını bu yıllarda kaleme aldı Çoğu şiiri de bu dönemin ürünüdür. Ahvaz’da yakalanacağını anlayınca bir dostunun yardımıyla Sus’a geçti ve inzivaya çekildi.

Hallâc-ı Mansur’un başı bundan sonra dertten kurtulmaz. Devrin siyasi ve dini otoritelerinden pek çoğu ona düşman olurlar. Abbasi Veziri Hamid başta olmak üzere stokçu ve vurguncular, Hallâc’ı Mansur’un serbestçe dolaşıp halkı aydınlatmaya devam etmesinden oldukça rahatsızdırlar. Sonunda inzivaya çekildiği yer saptanır.

Sus’ta Yakalanıp Bağdat’a Getiriliyor

Zahiriye kadısı İbn Davud, Mutezile kelim âlimi Ebu Ali Cübbai düşmanlarının başında gelmektedir. Hallâc-ı Mansur’u sevenler ve savunanlar da yok değildir. Muhalifleri arasında Zahiriyye mezhehi kadısı İbn Davud, Mu’tezilenin ünlü âlimi Ebu Ali Cübbai’yi sayabiliriz. Kendisini destekleyenler de şunlardı: Şafii kadısı İbn Sureye, askeri bir komutan olan Hüseyin Hamdlin, Hanbeli kıyamının tertipçisi İbnü’l-Mu’tez gibi kişiler de Hallâc-ı Mansur’un müdafileri arasında bulunuyordu. Fakat siyasiler Hallâc-ı Mansur’un peşini bırakmıyorlardı. Sürekli takipler sonunda 908’de baş gösteren Hanbeli ayaklanmasında suçlu görülerek izlenir, inzivaya çekildiği yer saptanır. Ebu’l Hasan Ali bin Ahmet er-Rasibi adlı komutanın vekili Abdurrahman, Hallâc-ı Mansur ve arkadaşlarını 913’te Sus’ta yakalar ve Bağdat’a getirilip sorgulanır.

Hallâc-ı Mansur bir soruya kendisinin bir dördüğüyle:

Ene'l Hakk'ım, Ene-l ilah deęilem
Hemi vallah, hemi billah deęilem
Çün Mansur'um haşa Allah deęilem
O'nunlayım, O'ndan uzak deęilem diye cevap verir.

Hallâc-ı Mansur her gün sabah bir yerde, akşam başka bir yerde bağlanıp teşhir edilir. Hatib el-Bağdadi bu teşhirin, koltuk altlarından haşa benzer bir ağaca bağlayıp halkın önüne dikmek suretiyle yapıldığını söylüyor (Mukaddes), 2020: 12). Vezir Ali bin İsa sufileri seven biriydi. Hallâc-ı Mansur'un dostu Şibli ile de arkadaştı (Öztürk, 2007: 156-157) biraz bunun etkisiyle, biraz da Karmatileri devlete karşı ısıtıp yandaşlarına güven vermek için olacak Vezir İbn İsa Hallâc-ı Mansur'u aşağılamak ve Karmatilerle ilgili politikası onların karşı çıkışlarını politik manevralarla kırmaktı. Bu yüzden hemen idamı beklenen Hallâc-ı Mansur'u öldürmemekle, politikasına uygun bir centilmenlik jestiyle Karmatilerle diyalog imkânı yaratmak istedi ve bunda da başarılı oldu. Karmatiler bu dönemi eylemsizlik dönemi ilan ettiler. Vezir Ali b. İsa Kunnai, Hallâc-ı Mansur'un eski hamileri Kadı İbn Surayc ve vezirlerden Hamd Kunnai'nin şefâtiyle siyaset meydanında üç kere teşhirden sonra hapse atılması yeterli görülür.

Hallâc-ı Mansur'un Hapishane Yılları

Ve nihayet Hallâc-ı Mansur hapse konur. Değişik hapishanelerde dolaştırmak suretiyle doldurulan ve tarihin en dehşetli idamıyla noktalanın bu hapishane hayatı yaklaşık 9 yıl sürer. Tam tamına 8 yıl, 7 ay 8 gün. Şunu hemen belirtmeliyiz ki, Hallâc-ı Mansur'un 9 yıla yakın sürmüş bu hapishane hayatı, saraydaki dostları, özellikle Nasr el-Kusüri sayesinde bir gözaltında yaşama dönemi olmuştur. Hapis yattığı dönemde de boş durmaz yazdığı kitaplarla Abbasi despotluğuna karşı halkı aydınlatır, halkla diyalogunu devam ettirir. Hallâc-ı Mansur bu hapishane yılları boyunca sadece ruhsal-fikri alanda değil siyasal ve idari alanda da kesin bir etkiye sahip olmuştur. Mustafa Galip'e göre: "Hallâc-ı Mansur bu gözaltı süresince İsmaili çevrelerle, özellikle Karmatilerle münasebetleri aralıksız sürmüştür (Galip, 1983: 257).

Anlaşıyor ki, Abbasi hilafeti o sırada, Hallâc-ı Mansur gibi büyük bir önderi ortadan kaldırmının vücut vereceği sarsıntıyı rahat atlatabilecek güçte olmadığını fark etmiş ve yıkıcı faaliyetlerin biraz daha azalmasını beklemiştir. Devletin, gücünü tazelemesi gerekiyordu. Çünkü Karmati tahribi bütün hızıyla sürüyordu. Hallâc-ı Mansur'un idamı bu hızı çılgın bir artışla yükseltebilir, bazı çekingenleri de Karmati saflarına itebilirdi. Öte yandan Abbasi Hilafetinin temel düşmanlarından biri olan Fatımiler günden güne güçleniyordu. Böyle bir ortamda en iyi politika, bu düşmanlar üzerinde mutlak etkisi olan Hallâc-ı Mansur'u elde tutmak, ama asla öldürmemektir.

Bağlıları tarafından kaçırılmasın diye sürekli hapishanesi değiştirilen Hallâc-ı Mansur, düşmanlarının sanılan aksine son derece huzurlu ve sakindi. Hatta düşünmek ve yazmak için dışarıdan daha iyi bir ortam bulduğu söylenebilirdi. Hallâc-ı Mansur'un hapishaneden uzanan nüfusu ve etkisi daha çok mektuplarla oluyordu. Kendisiyle görüştürülen dostları parmak sayısı kadar bile değildi. Ama anlaşılan o ki Hallâc-ı Mansur bu birkaç dostu aracılığıyla toplumu en ileri anlamda etkilemeye devam ediyordu.

Etkisi o kadar büyük bir alana yayılmıştı ki, uzun yolculuklara katlanıp ve tehlikeyi göze alıp ziyaretine gelen düşünürler olmuştu. Hapishanede Hallâc-ı Mansur'u ziyaret eden önemli düşünürlerden ilk düşünür İbn-i Hafif 'ti. Hallâc-ı Mansur'la hapiste görüşen ikincisi düşünür; İbn-i Ata olmuştur. Hallâc-ı Mansur'un günümüze ulaşan eserleri içinde, İbn Atâ'ya hitaben yazılmış olan iki adet mektup bulunmaktadır (Uludağ, 1995: 380-381).

Rivayet odur ki, Hallâc-ı Mansur son mahkemesinin ardından kaleme aldığı şiirlerini, el yazmalarını, Tavasin adlı eserini ona teslim etmiştir. Klasik tasavvuf kaynaklarında birçok görüşü zikredilen İbn Atâ, Hallâc-ı Mansur yargılanırken ona karşı olumlu tutumunu açıkça göstermiş, halkı Hallâc lehine gösteri yapmaya kıskırtmış ve bunlardan dolayı Vezir Hâmid'in adamları tarafından dövülerek öldürülmüştür (922).

Hallâc-ı Mansur'la idamı öncesi hapiste görüşen üçüncü düşünür de Ahmed İbn Fatak'tır. Ahmed İbn Fatak, zamanın münevver zihinlerinden ve aynı zamanda iyi arşivcilerinden biridir. Bu sebepten dolayı Hallâc-ı Mansur'un dilinden ne çıktıysa tümünü belgeler. Hallâc-ı Mansur Ahmed Fatak'a içini döker: "İşlenen tüm suçları, hırsızlıkları vurgunları, yolsuzlukları, zorbalıkları, hukuk ihlallerini bir örtüyle kapatıyorlar. Bu yaptıklarını ise sözde kâfirlerle mücadele adı altında gösteriyorlar. Yani avamı (cahil halkı) böylece oyalayarak 'işte bakın din yolunda mücadele ediyoruz' diyorlar. Zaman zaman işi daha da ileri bir aşamaya götürerek bir kişiyi rastgele seçiyor ve sözde mücadelelerindeki ciddiyeti göstermek için onu boş yere idam ediyorlar. Bütün öykü bundan ibarettir" der.

Sarayın Hallâc-ı Mansur'u Mahkûm Etme Çabaları

Bütün bunlar Hamid ve ona bağlı sömürü ekibini rahatsız ediyordu. Nihayet 309 yılında Hamid harekete geçti. Harekete geçmeliydi. Çünkü Hallâc-ı Mansur günden güne nüfuzunu artırıyor. Ziyaretine gelmek isteyenlerin sayısı hızla artıyor, halkın gözünde adeta sığınak haline geliyordu. Sarayı bile avucunun içine almıştı.

Hamid'in tüm gayretleri, Hallâc-ı Mansur'u genel politik ithamlar olan zındıklık, Karmatilik vs. gibi suçlamalar yerine 'Allahlık iddia etmek, ibadetleri gereksiz göstermek, Kâbe'yi lüzumsuz ilan edip yıkılmasını sağlamak...' gibi ağır ve kitleyi çıldırtacak ithamlarla yıkmaya yönelikti. Bunu sahte tanıklar bulup yapamayınca, Hallâc-ı Mansur'u bu fikirleri yazarak savunmuş biri olarak gösterme yolunu seçti. Hallâc-ı Mansur'un evini didik didik arattı. Çıkan evrak içinde Hallâc-ı Mansur'a yazıldığı iddia edilen mektuplar çıktığı söylendi. Bu mektuplarda Hallâc-ı Mansur 'beklenen imam', 'namus-i ekber' yani peygamber ve 'Huve Huve' yani Allah'ın ta kendisi olarak yüceltiliyordu. Hallâc-ı Mansur'a bunlar hakkında fikri soruldu. Cevap verdi Hallâc-ı Mansur: Bu mektuplardan haberim yok. Kim yazmış, ne zaman, nasıl yazılmış bilgim yok. Bence hiçbir anlamı olmayan bu sözleri bana tuzak kurmak için uydurulmuş sözlerdir (Öztürk, 2011: 199).

Hallâc-ı Mansur muhakeme edilir. İlham akidesi, Allah aşkı uğruna kurban olma görüşü ve son olarak da beden kâbesinin yıkılması gibi konuları ihtiva eden remizli, mecazlı ifadelerin ne manâ ifade ettiğine bakılmaksızın, sözlerinin zahirine göre mahkûmüyeti istenir. Onun "beden kâbesinin yıkılması" ifadesi ardından Karmatilerin Kâbe de gerçekleşen tahribat olayı vuku bulunca, ortalık iyice karışır. İşte bu Karmati olayı, Samanilerin bazı müridleri himaye

eder tutuma girmesi ve Hanbelilerin isyanı, Hallâc-ı Mansur'un mahkûmiyetini hızlandırıcı faktörler olur (Öztürk, 2011: 200).

Dokuz yıl tutuklu kalan 65 yaşındaki Hallâc-ı Mansur yalancı şahitlerin verdiği bilgilere dayanılarak hakkında idam kararı verir. Bağdat'ta idam yeri olan Horasan kapısına götürülür. Maliki Kadısı Ebu Ömer Hammadi'nin kamçılanarak, gövdesi parçalanarak, kafası kesilerek, yakılarak idamını bildiren fetvasına dayanan Halife Muktedir'in buyruğu üzerine, 922'de Bağdat'ta idamı gerçekleştirilir.

Son yüz yılda hakkında yüzlerce kitap yazılan Hallac-ı Mansur'u döneminde Abbasilerin korkusundan hiçbir tarihçi yazmaya cesaret edememiştir. Hallacı Munsur'un hayatını Fransız tarihçi Massignon yazmasaydı bu bilgilerin büyük bölümüne sahip olamayacaktık sadece "Enel Hak" dediği için dini gerekçelerle idam edildiğini bilecektik.

Massignon'un yazdığından anlıyoruz ki, asılma sebebi inançtan ziyade Abbasilere büyük sıkıntılar yaşatan Karmatilik gerekçesiyledir. Demek ki, Hallâc-ı Mansur'un büyük ıstırabına sebep olan ve düşmanlarını korkutan sebep, onun sufi kimliğinde değil, siyasal kimliğinde yatmaktadır.

Öyle olmasaydı; Abbasiler döneminde İran'da yaşayan Horasan Erenlerinden Bayezid Bestami, Bağdat Okulu'nun kurucusu Sufi Cüneyd Bağdadi ve öğrencileri İbn Ata ve Şibli'de "Hallac-ı Mansur gibi "Enel Hak" diyenlerdendir. Onlar Abbasilere karşı olan kitlelerin içinde yer alıp harekete katılmadıkları için Hallac-ı Mansur'un akıbetine uğramamışlardır.

Abbasi yönetimine karşı siyasal kimliği inançla, inatla taşıyan Hallâc-ı Mansur, devrinin en karizmatik, en etkileyici, en filozof ve en eylemci figürüdür. Hallâc-ı Mansur'un tarih diyalektiği ve Alevilik açısından büyüklüğü de bu yanında aranmalıdır. Saygılarımla

9 Mart 2025 Kuşadası

KAYNAKÇA

ATEŞ, Süleyman, *Cüneyd-i Bağdadi, Eserleri ve Mektupları*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, C. II. 1970.

ATTAR, Feridüddin. *Tezkiretü'l-Evliya* (haz. Süleyman Uludağ), Bursa 1984.

GALİP, Mustafa, *Övgü ve Yergi Bağlamında Sûfîlerin Nazarında Hallâc-ı Mansûr*, (çev. S. Uludağ, M. Yalçınkaya) 1983.

HÜCVİRÎ, Hakikat Bilgisi (haz. Süleyman Uludağ), Dergâh Yayınları, İstanbul 2014.

MASSIGNON, Massignon, *İslam'ın Mistik Şehidi Abbar- al-Hallâc-ı Mansur'un Çilesi* (çev. İsmat Birkan), Ardıç Yayınları, Ankara 2006.

MUKADDES, Cavid, *Divan-i Hiç Hallac-ı Mansur*, Simurg Art Yayınları, İstanbul 2020.

ÖZTÜRK, Y. Nuri, *Hallâc-ı Mansur ve Eseri Kitabü't-Tavasın*, İstanbul 1976.

.....*Hallâc-ı Mansur*, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul 2011, C. I.

SÜLEYMAN, Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yayınları, İstanbul 1995.

YILDIRIM, Cengiz, *Alevi-Bâtını Tasavvuf ve Tekke Edebiyatı*, Gece Yayınları, Ankara, 2019.

..... *Erken Alevilerin Gizlenen Tarihi*, İtalik Yayınları, Ankara 2021.